

Національна  
академія наук України

Інститут  
української археографії та джерелознавства  
імені М. С. Грушевського



Інститут історії України



МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ  
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES



Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

---

# Михаїл Грушевський

---



## ТВОРИ у 50 томах

### Видавнича рада:

Борис ПАТОН — голова  
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Володимир ЛИТВИН  
Олексій ОНИЩЕНКО • Френк СИСИН  
Ярослав ЯЦКІВ

### Головна редакційна колегія:

Георгій ПАПАКІН — головний редактор  
Ігор ГИРИЧ — відповідальний секретар  
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО  
Сергій БІЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ  
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК  
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦІК • Всеволод НАУЛКО  
Руслан ПИРІГ • Валерій СМОЛІЙ • Віталій ТЕЛЬВАК  
Ольга ТОДІЙЧУК • Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

---

---

# Михайло Грушевський

---



## Том 10

Книга I

Серія  
ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ТА РОЗВІДКИ  
(1924–1930)



МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ  
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Львів  
ВИДАВНИЦТВО  
“СВІТ”  
2015

УДК 94(477)  
ББК 63.3(4 УКР)  
Г 91

*Випущено на замовлення  
Державного комітету телебачення і радіомовлення України  
за програмою “Українська книга” 2015 року*

*Затверджено Вченовою радою  
Інституту української археографії та джерелознавства  
імені М. С. Грушевського НАН України*



Упорядкування, передмова, коментарі: Оксана ЙОРКОВА

Переклад статей:  
з чеської — Олена ТРЕТЬЯКОВА,  
з російської — Світлана ПАНЬКОВА



**Видавництво “Світ”**

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5  
ISBN 978-966-603-921-0 (Т. 10. Кн. I)

© Інститут української археографії та джерелознавства  
імені М. С. Грушевського НАН України, 2015  
© Інститут історії України НАН України, 2015  
© Юркова О.В., упорядкування, передмова,  
коментарі, 2015  
© Видавництво “Світ”, дизайн та художнє  
оформлення, 2015

ІСТОРИЧНІ  
ТА ІСТОРІОГРАФІЧНІ  
ДОСЛІДЖЕННЯ



## СТО ЛІТ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНИЦТВА

Якраз сто літ минуло від часу, коли молодий полтавець, вихованець Новгород-Сіверської гімназії й Московського університету\*, виступив з отсім маніфестом народності в передмові до першої збірки народних пісень:

“Наступило, кажется, то время, когда признают истинную цену народности\*. Начинает уже сбываться желание — да создается поэзия истинно русская! Лучшие наши поэты уже не в основу и образец поставляют произведения иноплеменные, но только средством к полнейшему развитию самобытной поэзии, которая зачалась на родимой почве, долго была заглушаема пересадками иностранными и только изредка сквозь них пробивалась”.

Отже, перша і безпосередня цінність народності для нього — літературна. Вона має служити джерелом поетичного матеріалу, певних постійних поетичних засобів, образів і загальних місць — як досі служила для нього поетична скарбниця антична: її мітологія, легенди і поетичні постаті й типи, витворені античною літературою і спопуляризовані псевдокласичними літературними школами XVII—XVIII в. Друга половина XVIII в. принесла сенсаційну спробу оживлення цього літературного репертуару старокельською традицією — так званим Осіяновим циклом\*, що при кінці XVIII в. і в перших десятиліттях XIX дійшов найбільших впливів і найбільшої популярності в літературних кругах — у тодішній Росії також, як і в Західній Європі. Далі, перша четвертина XIX в., в процесі розвитку німецького романтизму, дала перші популяризації німецької епіки заходами братів Гріммів, що так яскраво підчеркнули велике значення народної епічної традиції: “людина отримує від своєї батьківщини ангела-хранителя, що проводить її в житті: се невичерпана скарбниця казок, саг і оповідань”, як писали вони в передмові до “Німецьких саг” 1816 року\*. За сими слідами слов'янські патріоти ріжких національностей старалися знайти в слов'янській поезії в фольклорній традиції і в сучаснім селянськім побуті аналогічний репертуар поетичних образів: мітологічні й геройчні постаті, ліричні й сентиментальні тони, ідилічні картини й настрої, які б могли стати поруч старих греко-римських і нових кельто-романських і германських та заступити їх місце в процесі творення національної літератури й культури того чи іншого слов'янського народу. З цього становища зрозумілі ті моменти, що висуває Максимович у своїм маніфесті:

“В сем отношении большое внимание заслуживают памятники\*, в коих полнее выражалась бы народность: это суть песни, где звучит душа, движимая чувством, и сказки — где отсвечивается фантазия народная. В них часто видим баснословия, поверья, обычаи, нравы и нередко события действительные, кои в других памятниках не сохранились: сказка — складка, а песня — быль, говорит

пословиця. В сем смысле весьма значительны, а потому достойны внимания и уважения были бы разыскания следов народной мифологии, обрядов, собрание песен, пословиц”.

Поруч того висувається незвичайно важне завдання — відсвіження, відновлення за народними взірцями літературної мови. Для українців се значило поворот від великоруської літературної мови, що в другій половині XVIII в. заступила вигнану з книжного вжитку мову першого відродження, до мови народної. У книжці, призначений стільки ж, коли не більше, для публіки великоруської, скільки для української, Максимович не поставив сї тези виразно — як не ставив її виразно та різко і в пізніших своїх писаннях. Вона висловлена більш прикровенно в словах, що наступають за вищенаведеними:

“Особенно язык совершенствуется исследованиями остатков от прошедшего, в коих он ближе к своему корню, следовательно чище в составе и крепче в силе. Это можно отнести в особенности к песням славянским, кои видимо отличаются своим изяществом”.

Але з-поза цих літературних і язикових завдань виступають також і проблеми дослідження народного побуту, обрядовості, фольклору, соціальної, політичної, економічної історії — для того щоб зrozуміти народну поезію, і навзаем — з творів поезії дійти до тих сторін і епох народного життя, які не лишили своєї історії в пам'ятках писаних, історичних, одним словом — проблеми порівняно-етнологічного і фольклорного досліду, дослідження примітивістики, як її собі ставить сучасний етнологічний і соціологічний дослід. Полишаючи на боці завдання систематики, молодий ботанік ставить свою метою виложити коротко “содержание и характер” української пісенності і робить се в таких пам'ятних виразах:

“Возникшая подобно комете Малороссия\* долго тревожила своих соседей, долго перепадала с одной стороны на другую и была сильно обуреваема бедствиями и беспокойствами, которые не дали развиться духу народному и произвели только внутреннее волнение. Массу ее составили не одни племена славянские, но и другие европейцы, а еще более, кажется, азиатцы. Недовольство и отчасти угнетение свели их в одно место; а желание хотя скучной независимости, мстительная жажда набегов и какое-то рыцарство сдружили их. Отвага в набегах, буйная забывчивость в веселье и беспечная лень в мире — это черты диких азиатцев — жителей Кавказа, которых невольно вспомните и теперь, глядя на малороссиянина в его костюме, с его привычками. Таким образом коренное племя получило совсем отличный характер, облагороженный и возвышенный Богданом Хмельницким. Свойства коренного племени, кажется, наиболее сохранились между девами и женами, кои будучи отлучены от удалых

козаков своих, в отношении к ним весьма грубых, чуждых всякой домовитости, и не имея никакого участия в общественном быту их, находили все в мирных занятиях домашней сельской жизни.

Скоропостижное соединение трех первоначальных образов жизни — некогда наезднической, буйной, беззаботной, с ленивым однообразием и скучностью жизни пастушеской и оседлостию земледельческой — вот что составило потом особенность малороссиян, заметную еще доныне, по причине малолюдности. Из сего очерка может сделаться несколько понятным и содержание и характер их песен”.

Автор, таким чином, ставить питання про змішання рас і їх культур, з однієї сторони, і з другої — про наверстовання ріжних типів господарства. Висловлює дуже серйозну гадку, що тимчасом як жіноча половина представляє традиції “корінного племені” (що мусить означати, очевидно, стихію слов’янську), хліборобського господарства і хатнього хазяйства, — мужеській половині припадає війна, мандрівки за домом, торгівля, очевидно — також і господарство пастирське. Відповідно до того Максимович ділить пісні на дві половини: мужеську і жіночу, хоч не переводить сього поділу в усіх подобицях і тільки жіночий репертуар виразно називає сим іменем (“песни женские”), а чоловічому репертуарові треба дати сю називу по аналогії; можливо, що автор не дав йому сеї назви виразно тому, що припускає і в сих категоріях присутність жіночої пісні. В першій, чоловічій, половині названі пісні “про смерть козаків, про від’їзд їх на чужину, тугу за батьківщиною, бої і спомини про них” — одним словом, пісні козацькі, далі — гайдамацькі; окремо зазначені “думи”, але тут мішаються дійсні думи з історичними піснями; “сказания о частных домашних событиях у козаков со-ставляют переход от дум к повествованиям вымышенным или балладам”.

“Песни женские” починаються лірикою і баладами на любовні теми — те, що відповідало романтичним тодішнім вимогам. Далі:

“К песням женским можно отнести песни праздничные и обрядовые\*, кои носят на себе иногда печать древней славянской мифологии (сторона особенно важна в тодішнім літературнім аспекті). Но вообще показывая приверженность к удовольствиям земледельческой и семейственной жизни, представляют собою образцы весьма изящной, естественной идиллии: таковы веснянки, троицкие, свадебные, на обжинки и другие песни. В сем отношении едва ли какая страна может называться столицей песенною, как Малороссия: там каждое время года, каждое занятие, к сельскому быту относящееся, сопровождаются особыми песнями. Сюда же можно причислить и песни заклинательные, подобные скандинавским. (Образцы таковых мне показывал покойный Зориан Ходаковский, после коего остался знатный запас для издания малороссийских песен)”.

У зв'язку з сим автор подає в примітках до своїх пісень пояснення про народні свята, з котрими зв'язані ріжні обрядові пісні, — короткий календар свят у сумі, і ріжні мітологічні, як тоді говорили, коментарії, даючи таким чином перші провідні лінії досліду, до котрого сам автор повернувся пізніше, у своїх “Днях і місяцях українського селянина”\*.

В сумі, як бачимо, його передмова, в зародковім, не розвиненім стані, давала дуже широку програму, не тільки збирацьку, але й дослідницьку, української поезії і традиціоністики: не лише в напрямі формальнім, але і в порівняно-етнологічнім та соціологічнім. Не все з того було відповідно відчуто, усвідомлено і перенесено в практику, — дещо зісталось надовго без уваги, і знову встало як проблеми досліду з кінцем століття або, нарешті, в наших часах. Але цікаво зазначити, як багато з того, що стоять перед нами як завдання досліду, містилося в зародковому стані вже в тім маніфесті українського народництва року 1827: перехрещення в українській людності рас і їх культур, наверстування господарських і соціальних верств, відбиття того всього в усній словесності й обряді, роля в утриманні традиції чоловічої й жіночої половини і т. д.

Пізніші десятиліття романтичного народництва багато де в чім затемнили сі початкові завдання. Культ українського простого народу, себто українського селянина-хлібороба, в його останніх побутових формах, безоглядний пієтизм до них і всього з ними зв'язаного, збирацтво для збирацтва, безпланове і безрозбірне громадження все нових і нових записів за даними старшими етнографами, в найвінім переконанні, що поскільки воно не буде поїдene мишами ані подерте на цигарки, послужить і оправданню цього народництва, і тріумфові того містичного народу над усіма лихими замислами ворогів. Ходження протертими стежками без яких-небудь дослідчих завдань, без яких-небудь наукових провідних перспектив, у тім переконанні, що ним відкривається “народний дух”, уловляється ество народного морального, художнього і артистичного світогляду і зафіксовується український етнічний тип. Усе се, кінець кінцем, мусило викликати і дійсно викликало протест з боку людей, які пам'ятали про наукові завдання сеї роботи. Вираз сьому протестові дав через 50 літ після Максимовичевого маніфесту Драгоманов своїми різкими виступами проти українського “самобутництва”, проти скоро спілих висновків про національний дух на підставі навиривки, без попереднього обслідування вихоплених із народного репертуару мотивів і тем. Драгоманов зажадав — і се жадання повторив ряд українських фольклористів — попереднього вияснення інтернаціональності ходячих тем народної словесності, дослідів над інтернаціональним репертуаром і обслідування в сім аспекті мотивів і тем українських, щоб мати право говорити про оригінальність тої чи іншої теми або її оригінальне освітлення в українській словесності. Се був важний постулат, занедбаний у попереднім п'ятдесятилітті, що пройшло від “Малороссийских песен” і майже не дало порівнянних студій — крім побіжних заміток на тему ана-

логій слов'янських, головно російських (тільки в 1880-х рр. з'явилися “Объяснения малорусских песен” Потебні\* з ширшим апаратом). Драгоманов ставив свої вимоги як передумову констатування оригінальності нашого поетичного репертуару, — що стояло метою для українських народників 1870—1880-х років. Але в процесі висвітлення цього питання, що належить уважати в нім оригінальним, а що запозиченим, сильно обтерлися його гострі сторони і незвичайно змаліла та межа, що ділить сі дві категорії інтернаціонального і національного. З цього боку була дуже цікавою полеміка на сю тему Сумцова й Житецького в 1890-х роках з приводу “Мислей о малорусских думах”, которую я й нагадав свого часу в моїй “Історії укр[айнської] літератури”\*. Вона, між іншим, ясно поставила сі — кінець кінцем, навіть самозрозумілі, але до цього часу не досить брані під увагу гадки, що запозичується тільки споріднене: те, для чого єсть уже готовий сприятливий ґрунт, певна ідеологічна підготовка. Що запозичене ні в якім разі не лишається чужорідним, відчуженим, незмінним стороннім тілом, а в самім процесі засвоєння підпадає асиміляції, ув’язці з наявним складом народного репертуару. З другої сторони, нагромадження порівняного матеріалу, досліди культурної еволюції і міжнародного культурного обороту поучують саме поняття оригінальності зводити до досить тісних і умовних границь. Нарешті все більше виясняється, що саме народне добро зовсім не представляє собою чогось суцільного, зведеного до певних одностайних принципів: народна словесність чи так званий світогляд може бути скоріше прирівняний до комори, в котрій зберігаються знаряди і вироби з ріжких епох ріжного походження. В нім існують наверствовання з ріжких часів, втягнені і змодифіковані ріжкими верствами в ріжких часах, часто суперечні між собою і в ужитку даного середовища не погоджені. Сам народ не представляє собою нічого одностайного, об’єднуючи ріжкі соціальні й професійні групи, з відмінними традиціями, світоглядом і моралею, — як то нам приходилося переконуватися і в наших студіях над українською традицією. Таким чином, народний репертуар мусить розглядатись не як щось єдине, судільне і самостійне, як його собі уявляли старі адепти народності, — джерело національної оригінальності, яка б могла і повинна б була протиставлятись чужоземному і інтернаціональному (як се ми бачили у Максимовича), а в аспекті громадської еволюції (в широкім розумінні, в ув’язці процесів господарчих, технічних, інтелектуальних і соціальних) — з одної сторони, і міжнародного культурного обороту — з другої. Якраз широкий діапазон запозичень та інтенсивне асимілювання запозиченого може тішити спостерігача як доказ сильної активності цього соціального середовища. Історик літератури з приємністю спиняється на влучних естетичних досягненнях, у які виливається сей неустанний асиміляційно-перетворчий процес. Для історика культури і соціолога — се незвичайно цінний комплекс документів часового і просторонного зв’язку: ріжких зв’язків в часі і простороні, слідів пережитих стадій в історичнім розвитку даного

етнічного скупчення і перехрещення в нім ріжнородних етнічних і культурних стичностей і впливів. Се многощінний горизонтальний і вертикальний розріз людського життя даної країни, народності, культурного кругу.

Як бачимо, з цього сучасного становища начерк тих питань, з которими рекомендував підходити до пам'яток народної творчості молодий український фольклорист сто літ тому, досі не стратив своєї ваги і серйозності!

*1927, жовтень*

**с. 257 Київські наукові установи взяли на себе видання збірника його наукових праць...** — на загальному засіданні Південно-Західного відділу Імператорського Російського географічного товариства 18 листопада 1873 р. після повідомлення про смерть М.Максимовича з промовами про його життя та діяльність виступили члени відділу М.Драгоманов, В.Антонович, Г.Житецький та М.Левченко. Присутні підтримали пропозицію Г.Житецького видати зібрання творів М.Максимовича та ідею П.Чубинського залучити до цієї роботи Київську археографічну комісію.

Вже через півроку всі праці М.Максимовича, в тому числі ненадруковані, були зібрани, дозвіл від родичів на друк отриманий. Видання взяла на себе Київська археографічна комісія. Безпосередньо упорядкуванням зібрання творів займалися В.Антонович, В.Беренштам, Н.Тумасов та Ю.Цвітківський. Проект був вдало завершений виданням тритомника. Див.: *Максимович М.А. Собрание сочинений: В 3 т. — Т. 1: Отдел исторический. — К.: Типография М.П.Фрица, 1876. — VIII, 847 с.; Т. 2: Отделы: историко-топографический, археологический и этнографический. — К.: Типография М.П.Фрица, 1877. — VII, 524 с.; Т. 3: Языкоzнание. История словесности. — К.: Типография аренд. Е.Т.Керер, 1880. — 745 с.*

**...в приводу звісних виступів акад. Соболевського...** — дискусія 1856—1863 рр., викликана статтею М.Погодіна “О древнем языке русском (Письмо к И.И.Срезневскому)”, відновилась наприкінці 1883 р. У грудні 1883 р. О.Соболевський на засіданні Історичного товариства Нестора-літописця зачитав реферат “Как говорили в Киеве в XIV и XV вв.?", де зробив висновок про те, що у Києві у зазначений час розмовляли великоруською мовою і що сучасне населення Києва та Середньої Наддніпрянщини є зайшлим із Поділля, Волині та Галичини і від XV ст. асимілювало залишки старого київського населення. Ці його ідеї були викладені у докторській дисертації. Див.: *Соболевский А. Очерки из истории русского языка // Киевские университетские известия. — К., 1883—1884; Русский филологический вестник. — 1884. — № 3.*

Зі спростуванням ідей О.Соболевського виступили С.Голубев, П.Житецький, В.Антонович, О.Левицький, І.Лучицький, П.Голубовський, В.Науменко, Ф.Міщенко та інші вчені. Дискусія, що мала тоді місце у Товаристві Нестора-літописця, широко висвітлювалась у київській пресі, зокрема у газеті “Киевлянин”. Грунтovний критичний аналіз цієї теорії був даний у працях В.Ягіча, О.Шахматова, А.Кримського.

**...статья Антоновича “Киев, его судьба и значение с XIV по XVI столетие”...** — йдеться про роботу: *Антонович В. Киев, его судьба и значение с XIV по XVI столетие (1362—1569) // Киевская старина. — 1882. — Кн. 1. — С. 1—48.*

**с. 258 ...процитовані Максимовичем на адресу Погодіна як реюме його полеміки: “Кланяємось тобі! Ти нам брат! Але йди у свій Суздалъ” (с. 261)...** — М.Грушевський переказує “Ответные письма М.П.Погодину” М.Максимовича 1857 р. за виданням: *Максимович М.А. Собрание сочинений: В 3 т. — Т. 3: Языкоzнание. История словесности. — К.: Типография аренд. Е.Т.Керер, 1880. — С. 261.*

## Сто літ українського народництва

Перша публікація: Первісне громадянство та його пережитки на Україні: Примітивна культура та її пережитки на Україні, соціальна преісторія, народна творчість в соціологічному освітленню. — К., 1927. — Вип. 1—3. — С. 4—8. Підпис на початку статті: *Акад. М. Грушевський. У кінці статті зазначена дата написання: “1927, жовтень”.*

Машинопис з авторськими правками чорнилом та редакційними позначками зберігається в ІР НБУВ (Ф. X. — Од. зб. 15208. — 7 арк.). На арк. 1 вгорі ліворуч чор-

нилом навскіс напис “Укр. 936”. Вгорі праворуч олівцем напис “Перв. гром.”. Підпис на початку статті: Акад. Михайло Грушевський.

Подається за першодруком.

**с. 260 ...молодий полтавець, вихованець Новгород-Сіверської гімназії й Московського університету...** — так метафорично М.Грушевський вказує на М.Максимовича.

**“Наступило, кажется, то время, когда поэзияют истинную цену народности** — М.Грушевський цитує працю: Малороссийские песни, изданные М.Максимовичем. — М.: В Типографии Августа Семена при Императорской медико-хирург. академии, 1827. — С. I.

**...Осіяновим циклом...** — йдеться про корпус текстів кельтської міфології. Назва циклу походить від імені легендарного кельтського барда III ст. *Oйсіна* (правильне транскрибування ірландського імені *Oisin*, поширене також як *Occian* від англ. *Ossian*). У статті транскрибування імені подано у редакції М.Грушевського.

Постать Ойсіна стала особливо популярною у середині XVIII ст. після публікації шотландським поетом Дж.Макферсоном начебто знайдених ним віршів та пісень Ойсіна. Вважається, що від імені Ойсіна їх написав сам Дж.Макферсон, здійснивши, таким чином, містифікацію.

**...як писали вони в передмові до “Німецьких саг” 1816 року** — М.Грушевський у власному перекладі подає цитату з видання: *Brüder Grimm. Deutsche Sagen. Band 1.* — Berlin, in der Nicolaischen Buchhandlung, 1816. — Р. V.

**“В сем отношении большое внимание заслуживают памятники...** — тут і далі М.Грушевський цитує книгу М.Максимовича „Малороссийские песни“ (с. I—II).

**с. 261 “Возникшая подобно комете Малороссия...** — цитата (з пропусками) із книги М.Максимовича „Малороссийские песни“ (с. IV—VI).

**с. 262 “К песням женским можно отнести песни праздничные и обрядовые...** — продовження цитати із зазначеного видання (с. IX—X) з коментарем М.Грушевського українською мовою у дужках.

**с. 263 ...автор повернувся пізніше, у своїх “Днях і місяцях українського селянина”** — йдеться про працю: *Максимович М. Дни и месяцы украинского селянина. I. Март. II. Апрель. III. Май // Русская беседа.* — 1856. — Кн. I. — С. 61—83; Кн. III. — С. 73—108; Передруковано: *Максимович М.А. Собрание сочинений. В 3 т.* — Т. 2. Отделы: историко-топографический, археологический и этнографический. — К.: Типография М.П.Фрица, 1877. — С. 463—524.

**с. 264 ...тільки в 1880-х рр. з'явилися “Объяснения малорусских песен” Потебні...** — мова йде про видання: *Потебня А. Объяснения малорусских и сродных народных песен. В 2 ч.* — Варшава: В типографии М.Земкевича и В.Ноаковского, 1883—1887. — Ч. 1. — 268 с.; Ч. 2: Колядки и щедровки. — 1887. — 809 с. (попередньо була опублікована у часопису “Русский филологический вестник” у 1882—1887 рр.).

**...полеміка ... Сумцова й Житецького в 1890-х роках з приводу “Мыслей о малорусских думах”, которую я й нагадав своего часу в моїй “Історії укр[аїнської] літератури”** — йдеться про дискусію у московському часопису “Этнографическое обозрение”, викликану книгою П.Житецького (див.: *Житецький П. Мысли о народных малорусских думах.* — К.: Изд. ред. журнала “Киевская старина”: Типография Г.Т.Корчак-Новицкого, 1893. — IV, 249 с.). На книгу відгукнувся М.Сумцов (див.: *Сумцов Н. Заметки о малорусских думах и духовных виршах // Этнографическое обозрение.* — 1895. — № 1. — С. 79—107), із відповіддю виступив П.Житецький (див.: *Житецький П. Заметки о разных методах изучения народных малорусских дум // Этнографическое обозрение.* — 1895. — № 4. — С. 108—121).

М.Грушевський докладно проаналізував висловлені в полеміці аргументи у виданому 1925 р. у Києві четвертому томі (“Устна творчість пізніх княжих і переходових віків XIII–XVII”) своєї багатотомної “Історії української літератури”.

### **З соціально-національних концепцій Антоновича**

Перша публікація: Україна. — 1928. — Кн. 5. — С. 3–16. Підпис на початку статті: *Акад. Михайло Грушевський*. Дата не указана. У примітці до назви зазначено, що текст читаний “в присвяченім пам’яті Антоновича засіданні Історичної секції і Комісії історіографії 25 березня [1928 р.]”.

Машинопис з авторськими правками (чорнилом та олівцем) і друкарськими позначками зберігається в ІР НБУВ (Ф. Х. — Од. зб. 17184. — 25 арк.). На арк. 1 вгорі ліворуч навкіс напис чорнилом “Укр. 1220”. Вгорі над назвою М.Грушевським дописано: “Дорогій пам’яті Володимира Боніфатійовича Антоновича в двадцятиліття смерті”. (Спочатку було написано “Пам’яті Володимира Боніфатійовича Антоновича в двадцятиліття смерті”, потім дописано слово “Дорогій”, слово “Пам’яті” виправлено на “пам’яті”). Підпис у кінці статті: *Михайло Грушевський*.

Передруковано без коментарів: Український історик: Журнал історії і українознавства. — Нью-Йорк, Торонто, Мюнхен, 1984. — № 1–4 (81–84); У п’ятдесятиліття смерті М.Грушевського. — С. 200–218; Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: У 3 т. / Упор. В.Короткий, В.Ульянівський. — Т. 1. — К.: Заповіт, 1997. — С. 118–128.

Подається за першодруком.

Стаття написана з нагоди двадцятиліття смерті визначного українського історика, археолога, етнографа, археографа, громадського діяча В.Б.Антоновича (1830 (1834?) — 1908) та опублікована у розділі часопису, що замість традиційної назви “Розвідки й замітки” мав заголовок “Дорогій пам’яті Володимира Боніфатійовича Антоновича в двадцятиліття смерті”. У даному розділі, крім статті М.Грушевського, були опубліковані праці: *Гермайзе О. В.Б.Антонович в українській історіографії* (с. 17–32); *Кордуба М. Зв’язки Антоновича з Галичиною* (с. 33–78); *Синявський А. З публіцистичної діяльності В.Б.Антоновича. Листування з М.Ф.Комаровим (1889–1891)* (с. 79–87); *Ляскоронський В. Володимир Боніфатійович Антонович як археолог* (с. 88–93); *Єгунова-Щербина С. Пам’яті В.Б.Антоновича (Сторінка споминів)* (с. 94–98); *Бужинський М. Листи В.Б.Антоновича до Б.С.Познанського* (с. 99–108); *Бухбіндер Н. Листи В.Б.Антоновича до А.Н.Пипіна* (с. 109); *Гаевський С. “Разговоры души с телом”* (один зі збірників бібліотеки В.Б.Антоновича) (с. 110–116).

На засіданні Історичної секції та зв’язаних з нею Історичних установ ВУАН, що відбулось 25 березня 1928 р. та було проведено з нагоди двадцятиліття смерті В.Б.Антоновича, доповіді були виголошенні М.Грушевським (“З соціально-політичних концепцій Антоновича”), О.Гермайзе (“Антонович в українській історіографії”) та М.Кордубою (“Українська історіографія і Галичина”).

**с. 267 ...о сій порі ховали ми Володимира Боніфатійовича Антоновича** — похорон В.Б.Антоновича відбувся 11 (24) березня 1908 р.

**...книжечку Андрія Белого — “Крещеный китаець”** — йдеться про видання: *Белый Андрей. Крещеный китаець*. — М.: Никитинские субботники, 1927. — 236 с. Далі М.Грушевський цитує цей роман.

## ЗМІСТ

	с. текстів	с. ком.
<b>О.Юркова “...ВЕРНУВСЯ НА РАДЯНСЬКУ УКРАЇНУ, ДО КІЄВА, СПОДІВАЮЧИСЬ ПОВЕСТИ ІНТЕНСИВНУ НАУКОВУ РОБОТУ...” . . . . .</b>	<b>V</b>	
<b>ІСТОРИЧНІ ТА ІСТОРІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ . . . . .</b>	<b>1</b>	
П’ятдесят літ “Історических песен малорусского народа” Антоновича і Драгоманова. . . . .	3	428
Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання. . . . .	19	432
Костомаров і Новітня Україна. В сорокові роковини . . . . .	32	435
Впливи чеського національного руху XIV–XV в. в українськім житті і творчості як проблема досліду. Кілька заміток і дезідерат. . . . .	58	438
Місія Драгоманова. . . . .	69	440
Ганебній пам’яті . . . . .	104	446
Апостолові праці . . . . .	111	448
Постриження й інші обряди, відправлювані над дітьми й підлітками. . . . .	137	453
Відродження французької соціологічної школи. . . . .	143	454
Порайонне історичне дослідження України і обслідування Київського вузла . . . . .	151	456
Соціально-традиційні підоснови Кулішевої творчості . . . . .	173	458
В двадцять п’яті роковини смерті Ол.М.Лазаревського. Кілька слів про його наукову спадщину та її дослідження. . . . .	219	464
Історія слов’янських літератур — фікція чи необхідний науковий постулат? . . . . .	238	469
“Малороссийские песни” Максимовича і століття української наукової праці . . . . .	244	470
Сто літ українського народництва . . . . .	260	474
З соціально-національних концепцій Антоновича. . . . .	267	476
З публіцистичних писань Костомарова. . . . .	288	480
Техніка і умілість палеолітичної доби в нахідках Мізинського селища . . . . .	314	487
Чернігів і Сіверщина в українській історії. Кілька спостережень, здогадів і побажань . . . . .	335	488
Об’єднання східного слов’янства та плани експансії на Балканах у 1654–1655 роках . . . . .	351	490
Велике діло . . . . .	356	497
До історії Переяславської Ради 1654 року . . . . .	365	499
Сулимине військо в 1654 році. . . . .	373	507
Етнографічне діло Костомарова . . . . .	377	507

Три академії . . . . .	399	515
Ювілей львівських “Записок” і постулату Української академії наук . . . . .	413	518
З приводу листування Б.Хмельницького з Оттоманською Порою . . . . .	418	520
Незвісний епізод з життя Дорошенка. . . . .	423	522
<b>КОМЕНТАРІ . . . . .</b>		<b>428</b>
<b>ПОКАЖЧИК ІМЕН . . . . .</b>		<b>524</b>

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

---

## Грушевський Михайло Сергійович

---

Твори: У 50 томах

Том 10. Книга I

Серія “Історичні студії та розвідки”  
(1924–1930)

Редактор *I.Савлук*  
Художнє оформлення *C.Іванов*  
Технічний редактор *I.Сімонаова*  
Коректор *B.Гоменюк*

Формат 70×100/16. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк.  
Ум. друк. арк. 48,6. Обл.-вид. арк. 42,0.  
Тираж 5000 пр. Зам. № .

Державне підприємство  
“Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”  
79008 Львів, вул. Галицька, 21  
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № 4826 від 31.12.2014 р.  
www.svit.gov.ua  
e-mail: office@svit.gov.ua  
svit\_vydar@ukr.net

Друк Державне видавництво “Преса України”  
03047 Київ, пр-т Перемоги, 50  
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № .

**Грушевський М.С.**

Г91 Твори: У 50 т. / редкол.: **[П.Сохань]**, Г.Папакін, І.Гирич та ін. — Львів : Світ, 2002 —.  
Т. 10. Кн. I : Серія “Історичні студії та розвідки” (1924—1930) / упор. О.Юркова. — 2015. — 600 с.  
ISBN 978-966-603-223-5  
ISBN 978-966-603-921-0 (Т. 10. Кн. I)

Перша книга десятого тому 50-томного зібрання творів М.Грушевського продовжує серію “Історичні студії та розвідки”. У книзі вміщені 28 статей з історії України, української історіографії, соціології та етнології, що були написані визначним українським істориком у 1924—1930 рр. в радянській Україні та опубліковані у виданнях Всеукраїнської академії наук та за кордоном. Статті, надруковані М.Грушевським вперше іноземними мовами, подаються у книзі у перекладі на українську та мовою оригіналу.

Видання розраховане на істориків, соціологів, етнографів, археологів та всіх, хто цікавиться історією України.

**УДК 94(477)  
ББК 63.3(4УКР)**

ISBN 978-966-603-223-5  
ISBN 978-966-603-921-0 (Т. 10. Кн. I)